

ตุงสามหาง : ปรีศนาธรรม คติความเชื่อของชาวล้านนา

Tung Sam Hang : Dhamma Puzzle The Beliefs of the Lanna People

พระครูกิตติพัฒนานุยุต.ผศ.ดร..นายสุรศักดิ์ เชื้ออนันต์

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เชียงราย

Thanit_loonlawan@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ 1. เพื่อศึกษาประวัติและความเป็นมาของตุงสามหาง 2. เพื่อศึกษาเกี่ยวกับปรีศนาธรรมที่ปรากฏในตุงสามหางของชาวล้านนา ซึ่งเป็นบทความวิชาการทางด้านการศึกษาค้นคว้าเชิงเอกสาร พบว่า ตุงสามหาง อันเป็นธงสัญลักษณ์ของตุงที่ใช้ในงานศพ มีรูปร่างคล้ายคลึงกับรูปกายของมนุษย์ และมีชายตุงอยู่สามชาย ความหมายของตุงสามชายหรือตุงสามหางหมายถึง ไตรวัฏฏ์ คือวงจรแห่งทุกข์ ได้แก่ กิเลส กรรม และวิบาก หรือไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยงแท้ ความเป็นทุกข์ ความมิใช่ตัวตน คือความไม่เที่ยงของสังขาร คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตุงสามหางเปรียบได้ ดังกับปรีศนาธรรม ทั้งยังเป็นอุทาหรณ์และเครื่องเตือนสติให้ได้คิดไปหลายอย่าง ผู้ถือตุงสามหางนิยมให้ผู้มีความฉลาดหลักแหลม และเป็นผู้ที่มีความประพฤติตนอยู่ในความดีงามของศีลธรรมด้วย ตุงสามหางนี้เมื่อคนเรา ละสังขารไปแล้ว ต้องได้ไปรับกรรมที่ตนทำไว้ขณะยังมีชีวิตอยู่ และต้องขึ้นไปกราบไหว้พระธาตุเกตุแก้วจุฬามณีที่อยู่บนสรวงสวรรค์ โดยจะใช้ตุงสามหางนี้เป็นเครื่องสักการะ

คำสำคัญ : ตุง.สามหาง.ปรีศนาธรรม.คติความเชื่อ.ล้านนา

Abstract

This academic article has 2 objectives. namely. 1. to study the history and origins of the Tung Sam Hang; 2. to study the Dhamma puzzle that appears on the Tung Sam Hang of the Lanna people. This document-based article shows that the Tung Sam Hang is a banner used in funeral ceremonies. It has a shape similar to the human form. with three lower strips. The name Tung Sam Hang refers to the three-fold cycle or cycle of suffering. namely. sense desire. deed and result. Alternatively. it refers to the Three Characteristics. impermanence. suffering and non-self. which is the transitory nature of all created things. or anicca. dukkha. anatta. The Tung Sam Hang can be compared to a Dhamma puzzle which is both an illustration and a reminder to be aware of many things. The person carrying the Tung Sam Hang is usually someone of keen intellect and high moral behaviour. The Tung Sam Hang recalls that each of us must. after death.

experience the effects of our actions while we were alive. and must worship the Phra That Ket Kaeo Chula Mani in the heavens. using the Tung Sam Hang as a sacred object.

Keywords : Tung. Sam Hang. Dhamma Puzzle. Beliefs. Lanna

บทนำ

ตุง เป็นภาษาถิ่นประจำภาคเหนือซึ่งตรงกับคำว่า ธง ในภาษาไทยภาคกลางและตรงกับคำว่า ธง ในภาษาท้องถิ่นอีสานมีลักษณะเป็นแผ่นวัตถุ ส่วนปลายแขวนติดกับเสาห้อยเป็นแผ่นยาวลงมา ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า ธง ไว้ว่า “ ธง น. ผืนผ้าโดยมากเป็นสีและบางอย่างมีลวดลายเป็นรูปต่าง ๆ ที่ทำด้วยกระดาษหรือสิ่งอื่น ๆ ก็มีสำหรับใช้เป็นเครื่องหมายบอกชาติ เครื่องหมายตามแบบสากลนิยม เครื่องหมายเดินทะเลอาณัติสัญญาณตกแต่งสถานที่ในงานรื่นเริงหรือกระบวนแห่ ” การใช้ตุงทางภาคเหนือ ได้ปรากฏหลักฐาน ในตำนานพระธาตุดอยตุง ซึ่งกล่าวถึง การสร้างพระธาตุไว้ว่า เมื่อพระมหากัสสปะเถระได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุพระรากขวัญเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้า มาถวายแด่ พระยาอชุตราชกษัตริย์แห่งราชวงศ์สิงหนวัติ พระองค์ได้ทรงขอที่ดินของพญาลาวจก (ราชวงศ์ลวจิงราช) ในหมู่เขาสามเส้าเป็นที่ก่อสร้างพระมหาสถูปนั้น ทำให้ทำตุงตะขายาวถึงพันวา ปักไว้บนยอดดอยปู่เจ้า ถ้าหากตุงปลิวไปเพียงใดกำหนดให้เป็นรากฐานสถูป (ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยพายัพ. 2559 : 10) การส่งสการ (พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลงศพ) เป็นพิธีกรรมอันประณีตบรรจงของชาวล้านนา ซึ่งทำสืบต่อกันมาอันสะท้อนให้เห็นภาพความเป็นอยู่ ความนึกคิด ความเชื่อถือ ศิลปะแห่งการตกแต่งและลักษณะสถาปัตยกรรม โบราณจารย์ได้กำหนดพิธีการ เครื่องใช้ไม้สอยและเครื่องประกอบต่าง ๆ ไว้อย่างงดงามและสอดคล้องกันอย่างมีเหตุผล ในขบวนพิธีส่งสการ ซึ่งจะเดินทางจากวัดหรือบ้านงานศพไปยังฌาปนสถานนั้นประกอบด้วยสิ่งของต่าง ๆ ดังนี้ 1.ตุงสามหาง อันเป็นธงสัญลักษณ์ของงานศพ มีรูปร่างคล้ายคลึงกับรูปกายมนุษย์และมีชายตุงอยู่ 3 ชาย คือ 1.พระพุทธรูป 2.พระธรรม 3. พระสงฆ์ ความหมายของตุง 3 ชายนี้อาจหมายถึง ไตรวิมูkti คือวงจรแห่งทุกข์ ความมิใช่ตัวตน (เทศบาลเมืองลำพูน. 2560 : 12)

ประเพณีของชาวล้านนา “ตุง” คือ ธงที่ใช้ทั้งสำหรับงานบุญงานรื่นเริง งานมงคล และงานโศกเศร้าเช่นงานศพเวลาที่มีคนตายจากอุบัติเหตุก็จะนำกระทงไปวางและนำตุงไปปักไว้ “ตุงสามหาง” มีไว้สำหรับนำขบวนแห่ศพของผู้ตายไปยังเมรุเผาศพเพียงมองผ่าน “ตุงสามหาง” นี้อาจไม่ได้มีความหมายใดมากไปกว่าสัญลักษณ์อย่างหนึ่งในพิธีศพตามประเพณีและความเชื่อของคนเก่าก่อน (วรวิทย์ คงคปณฺเฑ. 2554 : 15) ทางที่หนึ่ง หมายถึง “อนิจจัง” ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ล้วนเป็นอนิจจังคืออยู่ภายใต้กฎเกณฑ์เดียวกันคือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ไม่ว่าไพร่ ผู้ดี ไม่ว่ากษัตริย์หรือประชาชนไม่ว่าพระ ไม่ว่าเด็กหรือชรา ไม่ว่าชายว่าหญิงไม่มีใครเปลี่ยนแปลงความจริงข้อนี้ได้ ทางที่สอง หมายถึง “ทุกขัง” ชีวิตนี้ล้วนเป็นทุกข์เป็นความเสื่อม เป็นสิ่งอันยากที่จะยอมรับได้เขารักก็ทุกข์ ไม่รักก็ทุกข์มีก็ทุกข์ ไม่มีก็ทุกข์เป็นก็ทุกข์ ไม่เป็นก็ทุกข์ ได้ก็ทุกข์ เสียก็ทุกข์ ฯลฯ ทางที่สาม หมายถึง “อนัตตา” สภาวะไร้ตัวตนคนเราเกิดมาตัวเปล่า เมื่อยามเราไปก็ไม่อาจนำสิ่งใดติดตัวไปได้ ไปได้แต่ร่างกายสังขารอันเสื่อมสลายผุพัง ทุกสิ่งทุกอย่างที่เคยมันหมายความว่า นี่ของฉันนั่นของเธอ กลับกลายเป็น “ความว่างเปล่า” ในปริบทา

ตุ่มสามหางต้องทำด้วยผ้าสีขาวม้วนใส่ ส่วนวิธีการทำมีข้อแตกต่างกันไปตามท้องถิ่น บางแห่งมีการตั้งขันครู ไหว้สาครูก่อนแล้วให้สะหล่า (ช่าง) เป็นผู้ทำ บางแห่งอาจให้ปู่อจารย์วัดเป็นผู้ทำ เพราะเชื่อกันว่าตุ่มสามหางเป็นตุ่มอวมงคล ผู้ทำต้องมีคาถาอาคมแก่กล้า หรือต้องเป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับช่างทำตุ่มโดยเฉพาะ เป็นต้น เรื่องนี้มักขึ้นอยู่กับผู้คนแต่ละพื้นที่ เมื่อได้ผ้าขาวมาแล้ว บางตำราให้กะแบ่งเป็นสี่ส่วน ตัดทำเป็นตัวตุ่มหนึ่งส่วน ตัวตุ่มสองส่วน และหางตุ่มอีกหนึ่งส่วน รูปร่างลักษณะตุ่มสามหางให้ตัดแต่งคล้ายรูปลักษณะของคน โดยส่วนบนตัดแต่งเป็นศีรษะอาจแต่งเป็นแหลมหรือมนโค้งแล้วแต่สะหล่า (ช่าง) จะทำกัน ส่วนตัวตุ่มตัดแต่งโค้งเว้าคล้ายแอว (เอว) คน และส่วนล่างที่เป็นหางให้แบ่งออกเป็นสามส่วนตัดแบ่งออกเป็นสามหางให้สวยงาม ก็จะได้ตุ่มสามหาง ส่วนการตกแต่งอาจนำผ้า ด้ายกระดาดอะไรก็ได้ นำมาติดขลิบริมขอบให้สวยงาม ส่วนข้างบนที่หัวตุ่มจะเขียนชื่อ วันเดือนปีเกิด วันที่เสียชีวิตติดแปะไว้ให้ผู้คนที่ได้อ่านเป็นข้อมูลให้ทราบว่ามีอายุเท่าไร ชะตา (เกิด) วันใดปีใด มตะ (ตาย) วันใดปีใด อายุรวมกี่ปี ผู้ที่ไปงานศพก็จะได้ทราบข้อมูลผู้ตายอย่างย่อได้ การใช้ตุ่มสามหางจะให้คนแบกนำหน้าขบวนศพไปสู่ป่าช้า (ณ พยอมยงค์. 2561 : 75) ผู้แบกตุ่มสามหาง หากทำไปงานศพลองสังเกตดูให้ดีๆ พบว่าผู้ที่แบกตุ่มสามมักเป็นคนที่ดีดีเหล่า เป็นผู้ที่ยากจน รูปร่างผอมกะหร่องหรือเป็นขี้หย่องหมองแซ่เป็นคนยากไร้รับจ้างทั่วไป หรือเป็นคนมักไม่เต็มบาท เพราะเชื่อกันว่าตุ่มสามหางเป็นตุ่มที่เกี่ยวกับผีๆ แม้แต่ลูกหลาน ญาติพี่น้องผู้ตายก็ไม่นิยมถือแบกนำหน้าศพผู้ตายซึ่งเป็นญาติหรือพ่อแม่ นานๆ ครั้งจึงจะเห็นญาติหรือเพื่อนผู้ใกล้ชิดผู้ตายจะมาแบกตุ่มสามหางนำหน้าศพ และจะรบกวนทางตุ่มมิให้ปลิว เพราะผู้คนบางท้องถิ่นเชื่อกันว่าจะทำให้ดวงวิญญาณผู้ตายไม่ไปสู่สวรรค์ อย่างไรก็ตามยังมีข้อแตกต่างเรื่องของการเชื่อกันอยู่บ้างขึ้นอยู่กับท้องถิ่นและความเชื่อ

ส่วนทางด้านอาถรรพ์และความเชื่อเกี่ยวกับตุ่มสามหางมีมานานกล่าวคือเมื่อตุ่มสามหางนำศพไปถึงป่าช้าแล้วผู้ที่ถือพระคาถาหรือเล่นเกี่ยวกับยันต์ การปลุกเสกต่างๆ มักจะตัดเอาตุ่มสามหางมาใช้ทำเสน่ห์ เทพที่พบเห็นจากเรื่องลิลิตพระลอตอนที่ปู่เจ้าสมิงพรายเอาตุ่มสามหางทำเสน่ห์ให้พระลอ หลงรัก พระเพื่อนพระแพงว่า "ปู่เจ้าเอางสามชาย รายยันต์มากกว่าเก่า เขียนพระลอเจ้าอยู่กลาง เขียนสองนางแนบสองข้าง กอดเจ้าข้างรัดรีง ชักทิ้งท้าวชวนเต้า.." จะเห็นว่าปู่เจ้าสมิงพรายเอางสามชาย (ตุ่มสามหาง) มาทำมนต์ในส่วนตัวลูกหลานตอนที่เป็นวัยรุ่นเรียนกับครูมวย ครูบอกให้เอาตุ่มสามหางมาทำผ้าพันมือเชื่อว่า จะขลุ่ต่อสู่หน้าแตก และแก้กันคาถาคู่ต่อสู่ ปรากฏว่าเมื่อเอาหางตุ่มมาแล้วสอดซ่อนมิดในง่าไม้นอกบ้าน หมามันเห่าหอนไม่หยุดจนผู้ใหญ่สงสัยว่าหมาทำไมเห่าดั้นล้าโยอยู่ทุกคืน ลูกหลานจึงเอาตุ่มสามหางโยนทิ้งแม่น้ำปิงให้รู้แล้วรู้รอด หมาก็หยุดเห่าทราบทุกวันนี้ในบางท้องถิ่นยังที่ไปเก็บข้อมูลเมืองเจียงตุงบางบ้านเขาใช้ตุ่มสามหางปักไว้หน้าบ้านบอกว่าเป็นบ้านกำลังไว้ทุกข์หรือเือนเย็น (คือระยะเจ็ดวันหลังจากเอาศพไปเสีย) ในบางท้องถิ่นก็เชื่อว่าตุ่มสามหางเป็นพระรัตนตรัยคือพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์นำศพผู้ตายไปสู่สวรรค์ (สมศักดิ์ ปรีดานนท์. 2561 : 75)

ดังนั้น จึงมีความสนใจที่จะทำบทความทางวิชาการเรื่อง ตุ่มสามหาง : ปรีศนาธรรม คติความเชื่อของชาวล้านนา เพื่อเป็นการศึกษาเกี่ยวกับ คุณค่า ความหมาย ความสำคัญ และ ประวัติและความเป็นมาของตุ่มสามหางตลอดจนถึง เกี่ยวกับปรีศนาธรรมที่ปรากฏในตุ่มสามหางของชาวล้านนา เป็นต้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติและความเป็นมาของตุงสามหาง
2. เพื่อศึกษาเกี่ยวกับปริศนาธรรมที่ปรากฏในตุงสามหางของชาวล้านนา

วิธีดำเนินการวิจัย

บทความวิชาการนี้เป็นเชิงเอกสาร (Documentary Research) ได้แบ่งวิธีดำเนินการ เป็นขั้นตอน รายละเอียดดังนี้

1. ศึกษาจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ คือ ค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี และภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พร้อมทั้งอรรถกถาและฎีกาต่างๆ ประกอบไปด้วย พระไตรปิฎกเล่มที่ 25 - พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 17 - 84000
2. ศึกษาจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ คือ ค้นคว้าข้อมูลจากตำรา เอกสาร งานวิทยานิพนธ์ หรืองานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ประกอบไปด้วย “ประวัติและความเป็นมาของตุงสามหาง ปริศนาธรรมที่ปรากฏในตุงสามหางของชาวล้านนา
3. นำข้อมูลเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิมาตรวจสอบให้ถูกต้อง เพื่อวิเคราะห์ในเชิงสังเคราะห์เนื้อหา อธิบายความให้เห็นข้อเท็จจริง ตอบโจทย์เนื้อหาตามวัตถุประสงค์ จากนั้นนำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์มาเรียบเรียง เขียนตามโครงสร้างเนื้อหา และนำข้อมูลทั้งหมดมาสรุปผลการวิเคราะห์
4. สรุปผลการวิจัย
5. นำผลงานไปเผยแพร่ทั้งในระดับชาติ และนานาชาติ

การอภิปรายผล

จากการศึกษาบทความวิชาการเรื่อง ตุงสามหาง : ปริศนาธรรม คติความเชื่อของชาวล้านนา ซึ่งมีงานวิจัยที่สอดคล้อง ดังนี้คือ รูปแบบและประเพณีล้านนาคติความเชื่อเรื่องตุงสามหาง ผลการวิจัยพบว่า ตุงสามหาง ทำด้วยผ้าสีขาว หาง (ชายตุง มี 3 แฉก) ใช้หน้าหน้าศพ ทำขึ้นตามคติความเชื่อกันว่า เมื่อตายแล้ววิญญาณจะต้องไปเกิดในภพภูมิใดภพหนึ่ง ตามกุศลผลบุญที่ได้เคยแต่งสร้างไว้ หวังให้หางตุงทั้งสาม พัดพานำเอาวิญญาณไปสู่ภพภูมิที่ดี หางทั้งสามมีผู้รู้มักปราชญ์ได้อธิบายความหมายไว้ว่า 1.พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือแก้วทั้งสาม 2.อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา 3. อกุศลมูล 3 โลก โกรธ หลง 4.กมภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ 5 เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป 6.วิญญูทั้งสาม กิเลสกรรม วิบาก ตามคติของชาวล้านนาถือว่ามนุษย์ทุกคนย่อมมีวันตายแพ้อพญาแม่จรรยา การถือตุงสามหางนำหน้าศพนับเสมือนการยอมพ่ายแพ้อพญาแม่จรรยา โดยใช้นาหน้าขบวนศพไปสู่สุสานป่าช้า มีลักษณะ 2 แบบ คือของพระสงฆ์นิยมใช้ผ้าสีเหลือง หรือนำผ้าสบงผืนใหม่มาตัดทำเป็นรูปตุงประดับลวดลายด้วยกระดาษเงินกระดาษทองของชาวบ้านทั่วไป นิยมใช้กระดาษสา หรือผ้าขาวมาตัดให้เป็นรูปตุงประดับด้วยลวดลายพื้นเมือง

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ประวัติและความเป็นมาของตุงสามหาง พบว่า ตุงที่อาจเรียกชื่อว่า ตุงรูปคนหรือตุงผีตาย ใช้สำหรับ นำหน้าศพในสุสานหรือเชิงตะกอน เป็นตุงที่ประดิษฐ์ขึ้น เพื่อรวมลักษณะแทนตัวคนเราไว้ด้วยกัน คือส่วนหัวและ ลำตัวคือส่วนที่กางออกเป็นแขนขาซึ่งบางท่านกล่าวว่าเป็นคติ นิยมเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิด เพื่อเน้นธรรมา นุสติถึงความหลุดพ้น ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

ปริศนาธรรมที่ปรากฏในตุงสามหางของชาวล้านนา พบว่า “ตุงสามหาง” หางที่หนึ่ง หมายถึง “อนิจจัง” ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ล้วนเป็นอนิจจัง คืออยู่ภายใต้กฎเกณฑ์เดียวกันคือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับ ไปไม่ว่าไพร่ผู้ดี ไม่ว่ากษัตริย์หรือประชาชน ไม่ว่าพระ ไม่ว่าเด็กหรือชรา ไม่ว่าชายว่าหญิง ไม่มีใครเปลี่ยนแปลงความจริงข้อนี้ได้ หางที่สอง หมายถึง “ทุกขัง” ชีวิตนี้ล้วนเป็นทุกข์ เป็นความเสื่อม เป็นสิ่งอันยากที่จะยอมรับได้ เขารักก็ทุกข์ ไม่รักก็ ทุกข์ มีก็ทุกข์ ไม่มีก็ทุกข์ เป็นก็ทุกข์ ไม่เป็นก็ทุกข์ ได้ก็ทุกข์ เสียก็ทุกข์ หางที่สาม หมายถึง “อนัตตา” สภาวะไร้อัตตา คนเราเกิดมาตัวเปล่า เมื่อยามเราไปก็ไม่อาจนำสิ่งใดติดตัวไปได้ ไปได้แต่ร่างกายสังขารอันเสื่อมสลายผุพัง ทุกสิ่งทุกอย่างที่เคยมันหมายความว่า นี่ของฉันนั้นของเธอกลับกลายเป็น “ความว่างเปล่า” ในปริบทา

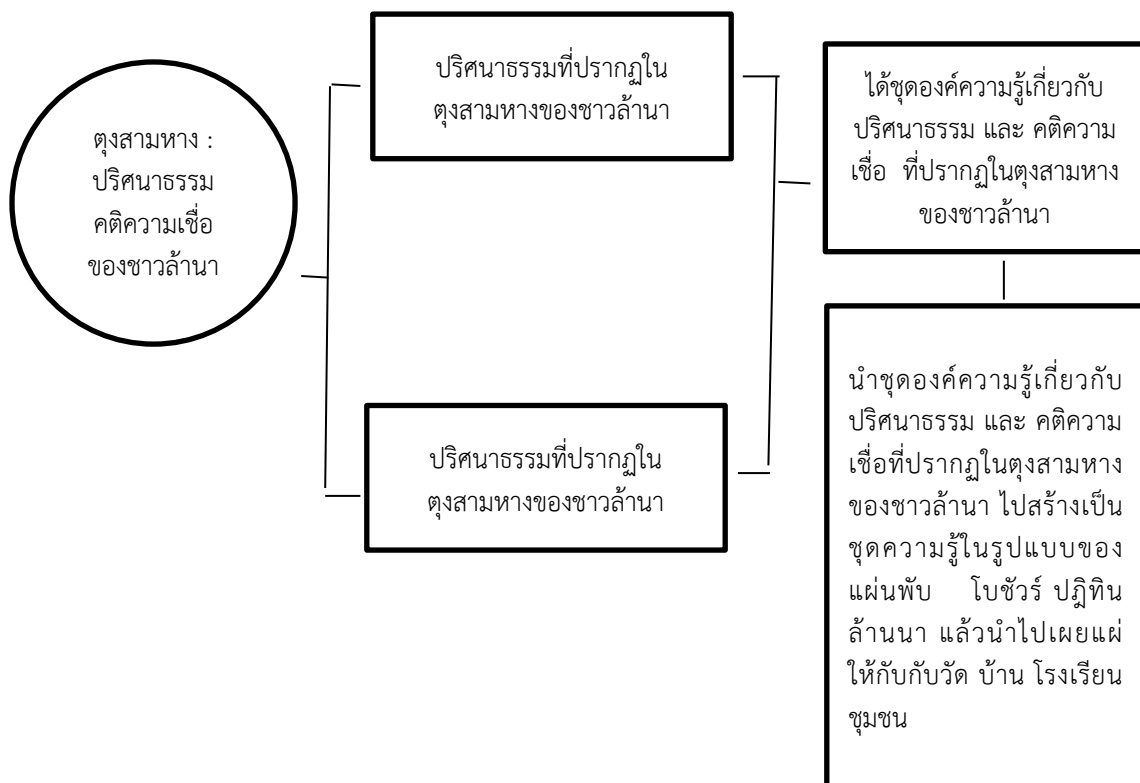
ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับ ตุงสามหาง ความเชื่อของชาวล้านนาโดยการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่าย ประกอบไปด้วย เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส และ ผู้ว่าราชการจังหวัด สำนักงาน พระพุทธศาสนา สำนักงานวัฒนธรรม ตลอดจนถึงปราชญ์ล้านนา ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญในด้าน โบราณคดี ล้านนา

ข้อเสนอแนะเชิงวิจัยและพัฒนา

ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับปรีชาธรรมของคนในภาคเหนือตอนบน และการนำองค์ความรู้ที่ได้ ไปใช้ดังนี้

References

- โฆษิต ปันเปียมรัชฎ์. (2560). แนวคิดและประเพณีตุงสามหาง. กรุงเทพมหานคร :
ประเวศ วะสี. (2559). คติความเชื่อตุงสามหางในล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมอ
ชาวบ้าน
พรณวลัย คีรีวงศ์วัฒนา. (2558). ประเพณีของล้านนาในด้านการพัฒนาตุง. วารสารการศึกษาและพัฒนาสังคม.
ปีที่ 8. ฉบับที่ 1 : 323.
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2557). ตุงล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร:
วุฒิชัย สุนทรสมัย และ ปิยะพร ธรรมชาติ. (2559). ประเพณีวัฒนธรรมของตุงที่ปรากฏในล้านนา. วารสาร
สมาคมนักวิจัย. ปีที่ 21 ฉบับที่ 3. กันยายน – ธันวาคม : 167.
ศราววุฒิ ใจอดทน.(2559). แนวทางการพัฒนากายภาพเพื่อเพิ่มศักยภาพแหล่งการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์
ของล้านนา. ทุนวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ : มหาวิทยาลัยราชภัฏราชสีมา.

- เสรี พงศ์พิศ. บรรณาธิการ. (2560) ประเด็นล้านนา : ทางเลือกเพื่อทางรอดสังคมไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง
- สุมาลี สันติพลุดินและคณะ. (2559). แนวทางในการวางแผนระดับชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนกรณีศึกษาตำบลรูปแบบของการพัฒนาคุณค่า และประเพณี ตู๋ในล้านนา. รายงานการวิจัยภายใต้โครงการจัดตั้งวิทยาเขตลพบุรี มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์เสนอต่อสถาบันวิจัยและพัฒนาแห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพมหานคร.
- เสาวลักษณ์ สมสุข (2558). ศึกษาการฟื้นฟูชุมชน : ยุทธศาสตร์การลงทุนในสังคม กรณีศึกษาคุณค่า และความเชื่อเกี่ยวกับตุงสามหาง
- স্যนต์ ไพรัชญิต. (2558). กระบวนการโบราณคดีชุมชน : การวิจัยเชิงปฏิบัติการการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถชุมชนท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมล้านนา ในจังหวัดน่าน. ภาควิชาพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- স্যนต์ ไพรัชญิต. (2559). รูปแบบและประเพณีล้านนาที่มีคุณค่าในด้านของตุงล้านนา. นนทบุรี : ศูนย์การพิมพ์แก่นจันทร์.
- স্যนต์ ไพรัชญิต. (2560). คุณค่า คติความเชื่อ ด้านการอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมของชาวล้านนา. กรุงเทพมหานคร : บริษัทศูนย์การพิมพ์แก่น จันทร์ จำกัด
- สิทธิชัย ต้นศรีสกุล. (2560). ปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาชุมชนยั่งยืน กรณีศึกษาความเชื่อในรูปแบบและประเพณีวัฒนธรรมตุงที่ปรากฏในสังคมล้านนา
- สุนีย์ ทองจันทร์ และคณะ. (2560). คติและแนวคิดเกี่ยวกับตุงในสมัยล้านนา: ศึกษากรณีเกาะเมืองจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. รายงานการวิจัย. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา.
- สุวิภา จำปาวัลย์และธัญญา พรหมบุรณย์. (2558). แนวทางการพัฒนาศักยภาพและการบริหารจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนมีส่วนร่วมเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในตำบลบ้านเรือนอำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน. รายงานการวิจัย. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2556). ตุงล้านนา : เส้นทางสู่มรดกโลก. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2554). ชุดความรู้ด้านการอนุรักษ์ พัฒนาและบริหารจัดการเมืองเก่าเล่มที่ 1 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเมืองเก่าในประเทศไทย. กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (เอกสารอันสำเนา).